

L'ARXIDUC LLUÍS SALVADOR, ENTRE LA HISTÒRIA I LA HISTORIOGRAFIA

Isabel Moll i Blanes

Universitat de les Illes Balears

Resum: El principal objectiu del present article consisteix en plantejar les possibles relacions entre *Die Balearen* i la historiografia mallorquina contemporània, per la via de mostrar com la informació que proporciona aquesta obra ha constituït i pot ser encara constitueix una excel·lent base documental per als estudis històrics, especialment per aquells que enfoquen la segona meitat del segle XIX; com també perquè de la descripció realitzada per Lluís Salvador es deriven alguns dels temes que resulten especialment interessants per a la historiografia mallorquina de l'època contemporània. A més, tant l'obra com el seu autor són mereixedors de formar part de la Història de Mallorca.

Paraules clau: Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena Borbó, Historiografia, Mallorca, època contemporània

Abstract: The main aim of the present article points out to the possible relations between *Die Balearen* and the contemporary Majorcan historiography, by means to show how the information provided by this work has constituted and it still constitutes an excellent documentary base for the historical studies, especially for those that focus the second half of the 19th century. Besides, some of the most interesting subjects for the Majorcan modern historiography spring from the description of the Balearic Island done by Lluís Salvador; and also much of this work and the author himself do deserve to form part of the History of Majorca.

Key words: Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena Borbó, Historiography, Majorca, 19th century.

Rebut el 30 de maig. Acceptat el 20 de desembre de 2016.

L'any 2015 el Consell Insular de Mallorca va sol·licitar la meua col·laboració per al catàleg d'una exposició sobre l'Arxiduc Lluís Salvador. L'exposició no es va celebrar i el catàleg no es va editar. El present treball és el resultat d'una revisió actualitzada del text presentat al Consell Insular. Aquesta revisió incorpora algunes modificacions, suggerides, en part, per als avaluadors de l'article a qui vull agrair el temps dedicat a la seva lectura.

El món mediterrani era força atractiu per als europeus del vuit-cents, una centúria que s'inicia amb el declivi del *Gran Tour*, i que acaba amb l'aparició del *turisme*.¹ Un període en què la construcció de les identitats constituïa un dels corrents més actius del món cultural i de l'activitat política, i la Mediterrània era un context on els europeus cercaren i justificaren l'origen de la seva civilització. A més no era un territori totalment exòtic per a ells, i oferia la vigència d'unes formes de vida que el desenvolupament social i econòmic d'aquell moment anava eliminant a bona part dels països d'on procedien els viatgers que visitaven qualsevol indret d'aquest gran espai de terra i de mar. Les nostres illes no quedaren al marge dels nous circuits dissenyats per les elits d'aquell temps, i al llarg del segle XIX ens visitaren un grapat de viatgers alguns dels quals deixaren una obra escrita on manifesten les seves emocions envers els elements que més els varen impactar, i on també comenten les seves reaccions envers els costums i les formes de vida dels nostres avantpassats; a més de descriure unes societats que mostren no el que ells veuen, sinó el que volen i vénen a veure.

Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena (Firenze 1847-Brandys 1915),² arxiduc de l'imperi austríac i el "nostre" arxiduc, va ser un d'aquests viatgers. Patia del que encertadament Tomàs Vidal qualifica de "mediterraniofilia",³ potser pel record de la seva infantesa a Florència, o per una adolescència a l'Adriàtic dels Habsburg, o potser també per la influència del món intel·lectual del període que considerava la Mediterrània com a una referència ineludible en termes d'identitat cultural.⁴ Tenia vint anys quan va arribar primer a Eivissa (el mes d'agost de 1867), i el setembre del mateix any va passar a Mallorca. A partir d'aquell moment va iniciar la seva relació amb les illes Balears que s'acaba quan va morir. Ara bé, fins a quin punt la figura i l'obra de Lluís Salvador es poden equiparar o comparar amb les obres escrites per un important conjunt de viatgers?⁵ Hi ha algunes similituds que fan pensar en possibles paral·lelismes, però les diferències són més nombroses i la comparació resulta prou asimètrica. En primer lloc, perquè la seva estada a Mallorca va durar més de quaranta anys. En segon lloc perquè si bé no hi va residir de forma permanent, l'illa va ser un dels indrets on va passar més temps. En tercer lloc i a causa de la seva llarga estada, es va integrar –a la seva manera– a la vida social i cultural mallorquina. I en quart lloc, l'obra que ens ha deixat sobre les nostres illes –*Die Balearen in Wort und Bild Geschildert*– poc té a veure amb els llibres dels viatgers. Es tracta d'una obra on es descriu de forma quasi enciclopèdica tot el referent als territoris insulars. És una obra fruit d'una bona formació

1 Pot ser un dels millors textos sobre aquest tema és PEMBLE, J.: *The Mediterranean Passion: Victorians and Edwardians in the South*, Oxford, 1987.

2 Per una referència general a la figura i l'obra de l'Arxiduc veure SCHWENDINGER, H.: *El Archiduque Luis Salvador de Austria, Príncipe, Científico y Viajero*, Palma de Mallorca, 1991; també SCHWENDINGER, H.: "La vida del jove Arxiduc (1840-1870)", a VV.AA.: *De Florència a Mallorca per Praga: l'arxiduc Lluís Salvador*, Palma, 2015.

3 VIDAL, T.: "L'Arxiduc i Menorca", a VV.AA.: *Jo l'Arxiduc. El desig d'anar més lluny*, Palma, 2015.

4 TRÍAS MERCANT, S.: "La antropologia itinerista del *Die Balearen*", *Estudis Baleàrics*, 41, 1991, p. 87-94.

5 Una bona informació sobre aquest tema es pot trobar a FIOU, J.M.: *De Balearibus: assaig de bibliografia de llibres de viatges per les Balears i Pitiüses dels segles XVIII i XIX, amb notícia d'alguns llibres més antics*, Palma, 1990; FIOU, J.M.: *Descobrint la Mediterrània: viatgers anglesos per les Illes Balears i Pitiüses el segle XIX*, Palma, 1992.

científica que al seu torn és el resultat de la seva educació intel·lectual i acadèmica,⁶ a més de seguir un mètode de treball explicitat i fonamentat en les *Tabulae Ludovicianae*.⁷ En paraules de G. Rosselló Bordoy és una obra que evidència

*“el grau elevat de la formació intel·lectual que Ll. Salvador ens permet entreveure a través dels seus llibres i de l'organització de les “Tabulae Ludovicianae” sobre les quals es basava tota la recerca que, degudament elaborada després, permetia la redacció de les monografies per ell publicades”.*⁸

L'edició original de *Die Balearen...* constitueix un conjunt de set volums i nou llibres que fou publicada a Leipzig de 1869 a 1884.⁹ En el context de la producció de Lluís Salvador no és una obra única, però com manifesta Tomàs Vidal amb tota seguretat és la més completa de les quasi quaranta publicacions sobre territoris que va fer (86% dels quals s'ocupen d'illes i de localitats costaneres que van de Síria a Gibraltar).¹⁰ L'obra se centra en l'estudi de *“les illes Pitiuses i de les Balears pròpiament dites”*, i és una descripció minuciosa de tots els aspectes que defineixen la natura del territori, de les característiques del seu poblament, de les activitats econòmiques que es desenvolupen al període, de les qüestions culturals, i de l'organització de la gestió pública.

A l'hora de qualificar aquesta obra i de contextualitzar-la en el marc de les disciplines acadèmiques –amb independència de l'evident finalitat divulgativa que manifesta– convé recordar les principals característiques del seu contingut. La major part s'adapta perfectament a les línies generals que defineixen la geologia, la botànica, la zoologia, o la geografia, molt especialment la geografia física i la geografia humana; però hi ha una part que es deriva més cap a l'etnografia i l'antropologia cultural. En el seu conjunt podria integrar-se en el marc de les ciències humanes i socials, però de cap manera es pot considerar com una obra d'història, ni tampoc com un treball estrictament acadèmic. Però sí que es pot considerar com una obra de gran utilitat per als historiadors, i en l'actualitat és, sense cap dubte, una obra històrica.

El principal objectiu del present article consisteix a plantejar les possibles relacions entre *Die Balearen* i la historiografia mallorquina –especialment per l'època contemporània– per

6 MADER, B.: “Un arxiduc amb mètode. Lluís Salvador el científic”, a VV.AA.: *Jo l'Arxiduc...* Aquesta autora afirma que *“els viatges, la recerca i l'escriptura havien estat sempre les màximes prioritats de l'Arxiduc”*.

7 HABSBURG-BORBÓ, LI.S.: *Tabulae Ludovicianae*, Praga 1869. Vegeu també TRIAS MERCANT, S.: “Las Tabulae ludovicianae de Luis Salvador: necesidad de una edición”, *Estudis Baleàrics*, 39, 1991, p.124-144.

8 ROSELLÓ BORDOY, G.: “Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena i els arrels àrabs del català de Mallorca”, *Estudis Baleàrics*, 41, 1991, p. 69-86.

9 Hi ha dues traduccions del *Die Balearen*. La primera a càrrec de Josep Sureda i Blanes (1890-1984) va ser publicada a Palma entre 1954 i 1965 (Impremta Mossèn Antoni M. Alcover) consta de 12 volums; no és una edició completa, ja que sols recull tot el referent a l'illa de Mallorca, no segueix l'ordre del contingut de l'obra de l'Arxiduc, i no integra l'impressionant volum de material estadístic que incorpora l'edició original. La traducció de l'obra completa a càrrec de l'Obra Social de la Caixa d'Estalvis de Balears s'inicia l'any 1980 amb els dos volums dedicats a l'illa de Menorca (que en la versió original foren els darrers que es publicaren). Es tracta d'una col·lecció de 10 volums (s'ha afegit un volum dedicat a Bibliografia i Índex), publicats els dos primers a Maó (1980) i els altres set a Palma (1985-1993).

10 VIDAL, T.: “L'Arxiduc i Menorca...”.

la via de mostrar com la informació que proporciona aquesta obra ha constituït i pot ser encara constitueix una excel·lent base documental per als estudis històrics, especialment per als que enfoquen la segona meitat del segle XIX; com també perquè de la descripció realitzada per Lluís Salvador es deriven alguns dels temes que ofereixen interès per als historiadors del període que abraça de la meitat a finals del vuit-cents. A més, tant l'obra com el seu autor són mereixedors de formar part de la Història de Mallorca. La finalitat de l'estudi no és fer una anàlisi historiogràfica estricta, sinó mostrar en termes molt generals les principals línies que identifiquen aquestes relacions; com també apuntar alguns temes a on la influència de l'activitat de Lluís Salvador és més que evident. L'article s'organitza en tres parts. La primera sintetitza el contingut de l'obra en qüestió; la segona enfoca les referències dels principals treballs que directa, encara que no totalment, han utilitzat les dades que proporciona l'Arxiduc; i la tercera apunta cap a alguns temes en què la intervenció d'aquest autor suposa un element positiu per determinats aspectes del desenvolupament econòmic de la Mallorca de finals del segle XIX.

1. Die Balearen: un breu esquema del seu contingut

Lluís Salvador organitza la seva obra en dues parts. La primera, que ell denomina la part general, se centra en la descripció de tots aquells aspectes que permeten definir la situació de les illes, de l'entorn físic a les festes populars. La segona també és una descripció, però en aquest cas dels recorreguts que l'Arxiduc realitza tant per l'interior de cada illa, com per la costa. La descripció inclou tots els centres urbans, els seus monuments, la tipologia dels habitatges, els indrets que més l'han sobtat i atret de cada municipi; és un exercici molt semblant al que va fer Geroni de Berard a Mallorca a finals del segle XVIII.¹¹ Tot i l'interès del conjunt de l'obra, la part general és la que ofereix el major atractiu per l'objectiu del present treball, però sols comentaré la informació relativa a Mallorca, que abasta els volums II i III de la versió original, i els volums IV, V i VI de l'edició realitzada entre 1985 i 1989 per l'Obra Social de la Caixa d'Estalvis de les illes Balears (veure Taula 1).

¹¹ BERARD, G. de: *Viaje a las villas de Mallorca: 1789*, Palma, 1983.

Taula 1 Estructura del contingut de la part general de *Die Balearen**

Situació, clima, hidrografia marina i terrestre, geologia, flora i fauna	Vol. II (1871) Vol. IV (1985)
Demografia	
Estructura socioprofessional	
Conflictivitat social	
Llengua, educació, religió	
Distribució de la població, formes d'habitatge, alimentació	
Folklore, música, festes, jocs, costums	
Grups socials: noblesa i clergat	
Agricultura, ramaderia, pesca i mineria	Vol. III (1882 i 1884)
Artesania i indústria	Vol. V (1987)
Comerç, transports, comunicacions, serveis	Vol. VI (1989)
Autoritats, administració pública	
Hisenda: Impostos i contribucions	

*Les referències cronològiques corresponen a les dues edicions de l'obra completa.

El contingut es pot organitzar en quatre grans apartats. El primer introdueix el tema a partir del tractament de tot el que pot incloure el concepte “naturalesa” i que en termes acadèmics es pot qualificar de geografia física: orografia, climatologia, fauna, flora. El segon abasta un extens ventall de temes directament relacionats amb la població; en aquest apartat destaca, sobretot, la descripció de la dinàmica demogràfica acompanyada d'un amplíssim aparell estadístic de més de cinquanta pàgines,¹² corresponent als

12 Son dades que procedeixen de les estadístiques del *Movimiento natural de la población* (sobre aquest tema veure CUSIDÓ VALLVERDÚ, T.: *El Moviment Natural de la Població. Història, conceptes i anàlisi crítica dels continguts*, Tesi Doctoral, UAB, 2011), que inclouen el total de població, els matrimonis (per mesos, pobles, partits judicials, grups d'edat, sexe, estat civil); els naixements amb distinció per sexes, batiats (legítims i il·legítims), sense batiar (nascuts morts, morts abans de batiar...); les defuncions també per mesos, pobles, partits judicials, edat, sexe, estat civil, ocupació, causa amb distinció entre malalties comuns i epidèmiques o contagioses, mort sobtada, violenta (asfíxia, caiguda, homicidi), o senilitat.

anys 1860 a 1869. Segueix amb el tractament dels principals indicadors culturals, com la descripció de tot el que es refereix a la llengua dels mallorquins, la literatura amb aquesta llengua, del segle XIII al segle XIX, les estructures educatives, les institucions acadèmiques i culturals, les pràctiques religioses i tot un seguit d'informacions sobre els diversos aspectes integrables en el terme "cultura popular". I acaba amb una breu referència als dos grups que semblen definir la classe dirigent: la noblesa i el clergat. Aquestes dues primeres parts formen el volum II de l'edició original i el IV de l'edició de 1985-1993.

El tercer apartat també és molt extens i es dedica a la descripció de les principals activitats econòmiques. El sector agrari ocupa tot un volum (la primera part del vol. III de l'edició original, i el vol. V de l'actual) i es pot dir que no deixa cap aspecte sense tractar: sistema de cultius i formes de tinença, estructura de la propietat, processos de treball, anàlisi de cada conreu (per aquest ordre: olivar, ametlers, figueres, garrovers, cítrics, arbres fruiters, vinya, cereals, llegums, plantes industrials, farratges, patates, tàperes...) especificant producció i productivitat, i un tractament molt acurat del sector ramader. Altres activitats integrables en el sector primari com la caça, la pesca i la mineria (que incorpora la sal i els materials de construcció) s'integren a la segona part del vol. III (i en la VI de l'edició actual). La descripció de tot el que es refereix a la navegació comença amb una referència a les distàncies i a les cartes nàutiques, continua amb el tonatge dels vaixells de propietat mallorquina o matriculats a Mallorca (període 1860-1872), la tipologia dels vaixells, i les entrades i eixides de vaixells dels ports de Mallorca de 1871 a 1872, per acabar amb una àmplia referència del personal involucrat en activitats de navegació. Tota aquesta activitat va acompanyada del seu corresponent aparell estadístic.

El tractament de les activitats integrables en el sector secundari (artesanía i indústria) és molt més curt, però també molt detallat i resulta força indicatiu de les estructures d'aquest sector al període que va de 1860 a 1880. Comença amb la descripció de les principals fonts d'energia centrada pràcticament en la tipologia dels molins que s'utilitzen per a la fabricació de determinats productes. Continua amb el tractament dels sectors artesanals com eren la gerreria, el vidre, l'obra de palma i l'argenteria; també cita l'existència de tres tallers de foneria a Palma, de 49 ferreries a la dita ciutat i d'un total de 149 per tota l'illa. Passa a descriure el sector fabril amb la relació de totes les fàbriques existents a Mallorca al seu període (mistos, gas, sabó, conserves i licors, pells adobades, sabates), assenyalant les fàbriques de filats i de teixits com les més importants. I per acabar introdueix una sèrie de taules estadístiques (elaborades a partir de la informació que proporcionen les matrícules industrials i comercials) amb el resum de les principals indústries vigents a Mallorca al període que ell tracta (no cita el període, però la data d'edició del llibre –1884– en posa el límit cronològic). De la indústria passa a descriure el comerç (importacions-exportacions, procedència de les mercaderies, establiments comercials...), la banca, les vies i mitjans de comunicació, els allotjaments i llocs d'oci, i l'organització de correus i telègraf (a partir de 1860 per cable submarí).

El darrer apartat es dedica, amb igual precisió i detall, a descriure tot el referent al sector públic, com la tipologia de les autoritats i l'organització dels diferents àmbits de l'administració pública. Per acabar amb el tractament del funcionament de la Hisenda, tant pública, com provincial i municipal, amb una relació exhaustiva dels impostos i contribució vigents.

El mètode emprat s'articula en els corrents de la geografia molt lligats amb l'obra d'Alexander von Humbolt (1769-1859), i de l'etnografia –disciplines aleshores en construcció–, i les esmentades *Tabulae Ludovicianae* tenen una doble funció en l'organització de l'estudi. D'una banda determinen l'estratègia de la recerca i de l'estructura del treball, i de l'altre constitueixen el fonament d'una gran base de dades que proporcionarà a l'Arxiduc d'una riquíssima informació en part responsable del contingut de l'obra. Però a més d'aquesta base de dades Lluís Salvador compta amb altres tipus de fonts, alguna de les quals d'una riquesa informativa similar a la proporcionada per les dades anteriors. Es tracta de la sèrie d'estadístiques oficials disponibles gràcies a la progressiva racionalització del nou Estat liberal a Espanya;¹³ la seva incorporació i el seu tractament manifesten una més que evident actualització dels coneixements científics de Lluís Salvador.

Per a l'anàlisi de la població i l'estructura demogràfica utilitza els darrers censos publicats i algunes sèries del moviment natural de la població. Per determinar el nivell de conflictivitat social utilitza estadístiques judicials corresponents a delictes i penes. Per mostrar la naturalesa i el funcionament del sistema educatiu emprà la informació que sobre aquest tema proporcionen els censos de població, i també les dades de l'Institut Balear possiblement facilitades per la pròpia institució, gràcies a la gran amistat que Lluís Salvador tenia amb el seu director, Francisco Manuel de los Herreros (1817-1906);¹⁴ o bé elaborades a partir de la informació que oferien les Memòries de l'Institut publicades a partir de 1866. Per a l'estudi de la naturalesa del sistema agrari es fonamenta, en bona mesura en els Amillaments que es varen fer entre 1857 i 1865,¹⁵ i per a la indústria i el comerç les matrícules industrials i comercials constitueixen també un dels conjunts documentals més utilitzats per l'Arxiduc. A més per descriure l'estructura del comerç va emprar les estadístiques que generaven les diverses duanes marítimes (les entrades i sortides de les duanes de Palma, Sóller, Alcúdia, Pollença i Felanitx). Convé assenyalar que no totes les dades estadístiques procedeixen del mateix període, ja que la publicació dels volums es fa en diferents dates (de 1871 a 1884 la part de Mallorca), la qual cosa s'ha de tenir en compte a l'hora de valorar les explicacions que fa Lluís Salvador sobre alguns processos que descriu.

Per altra banda la rellevància d'aquestes fonts estadístiques per la història contemporània és doblement interessant. Per constituir una font d'informació en principi sòlida i rigorosa, i per la modernitat que suposava utilitzar aquests tipus de mesures per documentar els

13 Per ampliar aquesta afirmació veure WOOLF, S.: "Statistics and the Modern State", *Comparative Studies in Society and History*, 31-3, 1989, p. 588-604; també MOLL, I. *et alii*: *La lluita per la vida. Administració, Medicina i Reforma Sanitària (Mallorca, 1820-1923)*, Pollença, 2014, esp. cap. 6.

14 Francisco Manuel de los Herreros (1817-1906), personatge clau per comprendre tant l'evolució del sistema educatiu a Mallorca com el seu desenvolupament científic. No és aquí el moment per aprofundir en la seva figura; per una ampliació sobre la seva relació amb Lluís Salvador veure CAÑELLAS i SERRANO, N.: "El paper de Francisco Manuel de los Herreros en la redacció de *Die Balearen* i en la creació del Miramar de l'arxiduc", *Estudis Balearics*, 68-69, 2000-2001, p. 137-138.

15 Veure ROSSELLÓ VERGER, V.M.; ROTGER I MOYÀ, F.: *Agrimensors i plànols parcel·laris a les Illes Balears (1857-1862)*, Palma, 2011.

comportaments socials de la població. Així ho va entendre Casimiro Urech i Cifre¹⁶ que va presentar l'any 1885 una sol·licitud a la Diputació Provincial de les Balears per fer una Història Econòmica de les illes.¹⁷ Justificava la seva pretensió en la disponibilitat de material estadístic que havia recollit l'arxiduc Lluís Salvador per a la seva obra. La sol·licitud d'Urech és doblement significativa, perquè entén el sentit de l'obra de l'arxiduc com a una font per a estudis històrics, i perquè considera la documentació estadística com a base per escriure una història econòmica, la qual cosa evidencia la bona informació que tenia Urech d'una disciplina que en aquell moment es trobava a l'inici de la seva construcció.¹⁸

2. Segons l'Arxiduc... *Die Balearen* i la historiografia mallorquina

El que fins ara s'ha exposat permet plantejar fins a quin punt es tracta d'una obra que es pugui integrar en el marc de la historiografia mallorquina, sense que es pugui qualificar d'un text d'història. L'objectiu de Lluís Salvador consistia, com ja s'ha informat anteriorment, en fer una descripció de gran abast de la situació de les Illes Balears al darrer terç del segle XIX, la qual presentés una visió més completa i objectiva de la que solien proporcionar els llibres de viatgers del seu temps. És un treball, com s'ha vist, sòlidament documentat (especialment la part general) que ha proporcionat molta informació per alguns dels estudis de la història de Mallorca del segle XIX, alguns dels quals comencen a aparèixer a partir de 1960. Es tracta d'estudis que mostren una connexió amb el *Die Balearen* i que són el resultat d'una lectura raonada i crítica del dit text. Per altra banda cal assenyalar que l'esmentada obra s'ha utilitzat sovint com a referència quan encara la historiografia mallorquina no tenia possibilitat per proporcionar el material suficient i de qualitat per a contextualitzar les recerques sobre el període que tracta l'Arxiduc; d'aquí que ens trobem sovint amb frases com *segons l'Arxiduc*, o *com diu l'Arxiduc*...

L'obra evidencia una utilització recurrent al raonament i al mètode històric, especialment quan s'enfoquen temes que per la seva explicació exigeixen seguir els processos que

¹⁶ Casimir Urech i Cifre (1820 ca.-1892), funcionari d'Hisenda de 1847 a 1876 quan es va jubilar; ha deixat dues importants obres impreses: *Estudios sobre la riqueza territorial de las Islas Baleares*, Palma, 1869; i *Memoria del Hospital General de las Islas Baleares. Noción histórica sobre su origen, patronato, prerrogativas, culto y economía, con un capítulo final donde resumen estos objetos exponiendo ulteriores observaciones*, Palma, 1978. Urech, entre altres activitats, fou soci de mèrit de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País. Per a Vicenç M. Rosselló Verger va ser "un personatge inclassificable, compareix assíduament a molts dels afers que he escorcollat, relacionats amb l'agrimensura i l'estadística. ... va aprofitar tot el calaportal estadístic que havia acaparat des de la seva talaia ... d'Hisenda per redactar un llibre d'enorme interès historicoeconòmic, curiosament contrari a l'excessiva càrrega impositiva que patien les Illes, nihil nouum sub sole" (ROSSELLÓ VERGER, V.M.: "Agrimensors i canadors. La campanya baleàrica de 1857-1862", a MONTANER, C.; NADAL, F.; URTEAGA, L.I.: *Cartografia i Agrimensura a Catalunya i Balears al segle XIX*, Barcelona, 2011, p. 159-168).

¹⁷ Document depositat a l'Arxiu del Consell Insular de Mallorca.

¹⁸ Quan Urech fa aquesta proposta la disciplina o la tendència historiogràfica *Història econòmica* es trobava a un estadi inicial del que serà el seu desenvolupament posterior. Hi havia un col·lectiu d'historiadors (alemanys en la seva pràctica totalitat, algun francès i algun anglès) que lideraven la construcció de la nova tendència al darrer terç del segle XIX: K. Marx (1818-1883), G.von Schmoller (1838-1917), K. Lamprecht (1856-1915), M. Weber (1864-1920), A. Toynbee (1852-1883), o F. Simiand (1873-1935); però no serà fins després de la primera guerra mundial quan es consolidarà com a disciplina en el marc dels estudis d'economia i història; per una visió puntual d'aquest tema veure IGGERS, G.: *Historiography in the Twentieth Century. From scientific objectivity to the post modern challenge, with a new epilogue*, Middletown, 2005.

han conduït a la situació en què actualment (l'actualitat de l'Arxiduc) es troben. Un petit exemple ho pot il·lustrar millor. Quan el nostre autor fa una relació dels principals autors mallorquins que varen escriure en català, no es limita a citar els autors del seu període, sinó que organitza la relació a partir d'una perspectiva temporal. Així el text recull una referència de més de deu pàgines (vol. IV, 1985, p. 212-222) a Ramon Llull, al mateix temps que elabora un llistat d'autors (amb cites d'alguns dels seus escrits o poemes) al llarg del període que va del segle XIII al XIX, per així mostrar i demostrar l'existència a Mallorca d'una sòlida tradició literària en català, a un moment de marginació de la llengua catalana. Es tracta d'una situació de la que l'Arxiduc n'era totalment conscient, com ho demostra la cita següent: "*el casamiento de Isabel de Castilla con Fernando II el Católico no fue tan solo mortal para la nación aragonesa, sino también para la lengua de Cataluña*" (vol. IV, 1985, p. 235). En termes actuals d'això en diríem fer un ús social de la història.

També és una obra que, amb independència del marc disciplinari en el qual s'integra, inicia una línia (i una tradició) d'estudis que tot i tenir el territori com a punt de referència, tenen també com a objectiu immediat no l'individu, sinó el conjunt d'individus que conformen els col·lectius socials. És una tradició que arriba fins al moment actual (el nostre), i que abasta tot un conjunt de línies historiogràfiques construïdes en el context del desenvolupament del que actualment es coneix com a ciències socials històriques, que abasten la geografia humana, l'etnografia, l'antropologia cultural, la demografia històrica, la història social i l'abans esmentada història econòmica. Ara bé el conjunt de treballs que configuren l'inici de la historiografia mallorquina de l'època contemporània no s'ha d'entendre com una continuïtat de l'obra de Lluís Salvador, ja que són treballs més deutors del marc disciplinari en el qual s'integren que de l'obra que ara ens ocupa. Però han utilitzat el text de l'Arxiduc com a referència, amb especial atenció a la informació estadística que incorpora, al mateix temps que plantegen i analitzen problemàtiques que l'Arxiduc tracta a la seva obra.

El que podem definir com a primera generació d'estudis en aquesta línia és un conjunt de treballs que s'integra dins la tradició de la geografia històrica (derivada o amb una forta connexió amb l'expansió historiogràfica de l'escola francesa dels *Annales*¹⁹) i que tracten aspectes generals, comarcals o sectorials de les Illes Balears, que tenen el territori com a punt de partida. En aquest sentit es poden citar dues publicacions. L'estudi de Vicenç M. Rosselló i Verger sobre una comarca de Mallorca²⁰ i el de Jean Bisson sobre el conjunt de les illes.²¹ Ambdós autors són els principals representants d'aquesta nova tradició historiogràfica, i empenen bona part de les informacions i les dades referides als sistemes agraris illencs que procedeixen de la dissecció exhaustiva feta per l'Arxiduc dels Amillaraments de 1857-1865 (veure *supra* i especialment nota 12). L'acurada i sistemàtica descripció de les estructures de la propietat, de la tipologia dels cultius, la seva extensió, la seva importància per les economies insulars constitueix un punt de partida per les comparacions amb situacions anteriors i posteriors. De fet són dades que ofereixen un

19 IGGERS, G.: *Historiography in the Twentieth Century...*

20 ROSSELLÓ I VERGER, V.M.: *Mallorca del Sur y el Sureste*, Palma, 1964.

21 BISSON, J.: *La terre et l'homme aux îles Baléares*, Aix-en-Provence, 1977.

excel·lent punt de referència per poder explicar l'evolució dels sistemes agraris insulars, tant pel que es refereix a una comarca, com és el cas de Rosselló Verger, com pel conjunt de les illes Balears, com és el cas de Bisson.

En aquesta tradició de geògrafs historiadors també es pot integrar l'obra de Bartomeu Barceló i Pons. Una de les seves principals aportacions a la història de Mallorca contemporània fou el seu estudi sobre l'evolució de la població a les Illes Balears de 1860 a l'actualitat.²² En aquest cas l'autor utilitza algunes de les dades demogràfiques presents a l'obra de l'Arxiduc, especialment els censos de població de 1860 i alguns anteriors que també li permeten establir un punt de referència per exposar i mesurar el desenvolupament demogràfic de les illes al llarg de més d'una centúria. Però l'obra de l'Arxiduc es troba també present a altres publicacions de Barceló i Pons, que mereix una anàlisi més acurada que les simples referències que s'acaben de proporcionar.

En el marc dels estudis històrics integrats en la tradició de la història econòmica i social es poden trobar altres exemples de la utilització del *Die Balearen*. Així el treball de I. Moll i J. Suau²³ sobre les estructures socials agràries mallorquines de 1760 a 1860. Per aquest estudi la consulta de l'obra de l'Arxiduc va ser imprescindible a l'hora de definir qui eren els grans propietaris a la segona meitat del segle XIX, com també les explicacions que dona sobre contractes agraris i l'organització dels sistemes de treball. En el moment en què es va fer la recerca sols es comptava amb la traducció feta per J. Sureda i Blanes (veure nota 9), que si bé és una edició esplèndida, com abans s'ha informat no inclou tot el conjunt de l'aparell estadístic que té l'edició original; la qual cosa va obligar als esmentats autors consultar l'obra original, cosa que també sembla que Rosselló Verger i Bisson varen fer.

Un tercer conjunt de treballs se centra en la rellevància del procés d'industrialització dins el marc del desenvolupament econòmic que C. Manera i el seu equip han anat esmicolant durant més de deu anys.²⁴ Per altra banda la investigació recent d'Apol·lònia Nadal²⁵ evidència la utilitat de la informació de l'obra de Lluís Salvador, i en corrobora amb noves dades la seva fiabilitat; l'autora ha pogut contrastar la informació recollida per ella mateixa amb les dades que sobre empreses i empresaris del segle XIX incorpora l'Arxiduc a la seva obra, i ha considerat aquesta consulta com una activitat imprescindible per l'elaboració del seu estudi. Per últim, és convenient citar el conjunt de treballs, procedents dels àmbits de l'etnografia i l'antropologia cultural, que han emprat el *Die Balearen* com a font informativa o de reflexió sobre la naturalesa de la disciplina; en aquesta línia es poden citar els estudis de Sebastià Trias Mercant (1933-2008)²⁶ i de l'antropòleg Joan Bestard.²⁷

22 BARCELÓ I PONS, B.: *Evolución reciente y estructura actual de la población en las Islas Baleares*, Madrid, 1970.

23 MOLL, I.; SUAU, J.: "Senyors i Pagesos a Mallorca, 1718-1860/70", *Estudis d'Història Agrària*, 2, 1979, p.95-170.

24 Es tracta d'un conjunt de treballs realitzats entre 1980 i 2000 per Carles Manera i membres del seu grup de recerca. Com a referència general que resumeix bona part dels estudis realitzats per aquest col·lectiu veure MANERA, C.: *Història del creixement econòmic a Mallorca, 1700-2000*, Palma, 2001.

25 NADAL, A.: *Mallorquins, menorquins i eivissencs en les exposicions en les exposicions internacionals, nacionals i locals, 1827-1929*, Tesi doctoral, UIB, 2015.

26 TRIAS MERCANT, S.: "El programa metodològic a l'antropologia de Lluís Salvador", *Estudis Baleàrics*, 11, 1983, p. 91-106; TRIAS MERCANT, S.: "La antropologia itinerista...".

27 BESTARD CAMPS, J.: *Casa y familia: parentesco y reproducción doméstica en Formentera*, Palma, 1986.

Però la relació entre l'obra de l'Arxiduc i la producció acadèmica actual no es limita en els aspectes estrictament documentals. També la historiografia actual mostra com algunes de les observacions de Lluís Salvador sobre diversos aspectes de les societats illenques és troben actualment documentades per noves recerques. Un petit exemple ajuda a explicar millor aquest aspecte. Quan enfoca el clima des d'una perspectiva sanitària afirma que Mallorca és la regió del sud d'Europa que comptabilitza menys defuncions i que “*de las 49 provincias de España tenida por una de las naciones más saludables del Mediterráneo, Mallorca y las Baleares en general, cuenta entre las ocho o diez con menor mortalidad*” (vol. IV, 1985, p. 162), la qual cosa queda en part corroborada en l'actualitat amb els estudis sobre mortalitat general i infantil en particular.²⁸ Com també cal assenyalar que d'una lectura acurada del text es poden obrir línies de recerca sobre problemàtiques actualment tractades per part de la historiografia; per exemple la seva anàlisi del grau de moralitat dels mallorquins amb dades que ajuden a mesurar dit comportament (incorpora una sèrie de taules que recullen els naixements il·legítims, tot el referit a temes de criminalitat –delictes i penes–, o al tema del contraban), el qual, segons l'Arxiduc és, en línies generals, més elevat que el de la mitjana espanyola.

La relació de l'Arxiduc amb la historiografia mallorquina no es limita a la relació de treballs que s'acaba d'exposar. Caldria fer un estudi més exhaustiu i detallat sobre l'abast d'aquesta relació que incorpores informació sobre altres estudis, ja que a un conjunt important de publicacions actuals sobre els diversos aspectes que va tractar l'Arxiduc es pot trobar, com s'ha dit abans, amb la següent afirmació “*com diu l'Arxiduc...*”, o “*segons l'Arxiduc...*”.

3. L'Arxiduc Lluís Salvador i la Història de Mallorca

Per altra banda es pot afirmar que, amb independència dels seus escrits, moltes de les activitats desenvolupades per Lluís Salvador justifiquen la seva inclusió en la història de Mallorca. Dir que el nostre personatge va fer moltes coses per a Mallorca és, a hores d'ara, una banalitat, ja que és necessari conèixer amb més profunditat alguna d'aquestes activitats per millor comprendre i documentar el significat d'aquest personatge en el context de la nostra història. En principi dos són els àmbits on es pot aprofundir millor la naturalesa d'aquest significat: l'àmbit econòmic, i l'àmbit científic-institucional. En relació al primer es coneix la seva responsabilitat en el desenvolupament del que en el seu període en deien *tourisme*, tema que ja compta amb estudis prou seriosos que documenten aquesta responsabilitat.²⁹ Però tal volta seria interessant dirigir l'atenció cap a altres àmbits on el seu ajut va tenir conseqüències positives per a l'economia mallorquina. Com a exemple voldria citar l'excel·lent recerca que Apol·lònia Nadal ha realitzat sobre la implicació de

²⁸ BUJOSA, F.; MOLL, I.; SUREDA, B.: “La avanzada transición demográfica en Mallorca: el caso de la mortalidad infantil”, *Revista de Demografía Histórica*, 18-2, p. 125-146; PUJADAS MORA, J.M.: *L'evolució de la mortalitat infantil i juvenil a la ciutat de Palma de (Mallorca, 1838-1960)*, Tesi Doctoral (inèdita) UIB, Palma 2009; MOLL, I. *et alii: La lluita per la vida...*

²⁹ Entre les obres que tracten d'aquesta implicació, vegeu AMENGUAL, B.: *La industria de los forasteros*, Palma, 1903; VIVES REUS, A.: *Història del Foment de Turisme de Mallorca, 1905-2005*, Palma, 2005; CIRER, J.C.: *El turisme a les Balears, 1900-1950*, Palma, 2006.

l'Arxiduc en algunes exposicions (locals, nacionals, universals i internacionals), bé de manera directa (participació amb vins de l'Estaca, per exemple), com indirecta (impulsar i facilitar la participació dels mallorquins a aquestes exposicions).³⁰

En relació a la seva aportació científica, o a l'ajut que va proporcionar a algunes institucions científiques, es compta amb algunes publicacions que, directa o indirectament, documenten la seva aportació a la ciència a Mallorca.³¹ Però en aquest camp hi ha algunes mancances importants pel que fa a l'àmbit institucional. És el cas, per exemple, de l'Institut Balear. No es pot entendre *Die Balearen* sense la intensa col·laboració del seu autor amb el director de l'esmentada institució, Francisc M. de los Herreros,³² i amb la resta del professorat tal com es pot observar en les múltiples cites que es troben a la dita obra. Per altra banda caldria replantejar la relació de l'Arxiduc amb de los Herreros. Si es té en compte que el primer tenia vint anys quan va conèixer el segon (qui en aquest moment en tenia 51), la qüestió de qui va ajudar a qui condueix a considerar que l'aleshores director de l'Institut Balear va poder tenir una influència sobre l'Arxiduc molt més important.³³ Resulta evident la necessitat d'una recerca sistemàtica sobre el dit Institut i un estudi més profund sobre Francisc M. de los Herreros

En el marc d'altres institucions científiques es pot citar l'ajut que va proporcionar per a la creació del Laboratori de Biologia Marina³⁴ que fou fundat l'any 1906 pel científic aragonès Odón de Buen (1863-1945)³⁵ a Portopí. Un any més tard de la creació d'aquest centre, de Buen escrivia una carta a Lluís Salvador (de qui sembla era bon amic), on li comentava els esforços que feia per crear un laboratori de biologia marina a les illes Balears, i sobretot l'hi agraïa el seu suport:

*"He logrado ya en parte mis propósitos; en la tranquila cala de Portopí, a espaldas de Cala Mayor, existe ya un modesto centro científico que deseo sea el embrión de algo grande, digno de la ciencia y digno de mi patria [...], vuestras palabras de aliento, en los años que tuve el honor de visitaros, han contribuido no poco para que continuara sin desmayos mi trabajo hasta ver levantada esta modesta casa científica."*³⁶

30 NADAL, A.: *Mallorquins, menorquins i eivissencs...*

31 CAÑELLAS I SERRANO, N.: "Lluís Salvador, naturalista. Notes sobre els seus treballs de botànica", *Estudis Balearics*, 41, 1991, p. 47-60; MADER, B.: "Un arxiduc amb mètode..."; SEBASTIA TRIAS MERCANT, S.: "[1] Un visitant científic: Lluís Salvador d'Habsburg", a ROSSELLO I VERGER, V.M.; VIDAL HERNÁNDEZ, J.M.: *Història de la Ciència a les Illes Balears, Vol. V, De la Restauració a la Guerra Civil*, Palma, 2015, p. 349-373.

32 Aquí es pot reiterar el que s'ha esmentat a la nota 14 sobre aquest personatge; i afegir que la literatura sobre de los Herreros no és certament abundant en relació al seu significat en el desenvolupament econòmic, científic i cultural de Mallorca del seu període. Vegeu GARCIA FERRER, N.: "Els principis professionals de Francisc Manuel de los Herreros Schwager", *Educació i Cultura*, 15, 2002, p. 7-14.

33 CAÑELLAS I SERRANO, N.: "El paper de Francisco Manuel de los Herreros...".

34 Aquest apartat és deutor de l'obra d'OLIVER REUS, P.: *La recerca marina a les Illes Balears. L'origen de l'oceanografia espanyola*, Recurs electrònic, Palma, 2006.

35 VEURE CALVO ROY, A.: *Odón de Buen: toda una vida*, Zaragoza, 2013.

36 VEURE OLIVER REUS, P.: *La recerca marina...*

Consideracions finals

A l'hora de plantejar unes breus reflexions sobre el que fins ara s'ha exposat es presenten dues possibilitats: abundar en les mancances que l'article evidencia (que no són poques), o aprofundir en alguns dels aspectes més contradictoris de l'obra que ha sigut objecte de tractament al llarg d'aquestes pàgines. Però hi ha un perill: convertir les reflexions amb un altre article, la qual cosa evidentment és inviable. De totes maneres sí que és necessari recuperar alguns dels temes que fins ara s'han tractat per poder insistir en el que ja s'ha exposat. En primer lloc, l'exigència d'una anàlisi seriosa sobre la historiografia social i econòmica de la Mallorca contemporània. En segon lloc la necessitat d'un estudi crític de la figura de Lluís S. D'Habsburg, contextualitzat en el marc del desenvolupament científic centreeuropeu de la segona meitat del segle XIX. I en tercer lloc plantejar unes breus referències als aspectes formals i la metodologia de l'obra la qual cosa és una tasca un poc difícil, degut, sobretot, a la manca d'una anàlisi crítica que els historiadors no han fet fins ara.³⁷ Però resulta necessari fer algun esment a les dites pràctiques per complementar la breu descripció que s'acaba de fer. En relació als aspectes formals hi ha una crítica a fer a la totalitat de l'obra i que perfectament es pot exigir al seu autor, degut, precisament, a la formació científica que sembla va tenir. Es tracta de la manca d'una estructura formal interna que, en forma d'índex, permetria al lector una major i millor comprensió del desenvolupament del treball. També convindria incorporar tot un sistema de cites referides a la tipologia i a les fonts utilitzades, o a la informació complementària sobre persones citades al llarg del text. Segons pareix, l'Arxiduc no pretenia fer un llibre acadèmic, però els seus futurs lectors segurament ho haguessin agraït.

37 Una excepció pot ser l'abans esmentat treball de Tomàs Vidal (2015) que incorpora una molt acurada visió crítica de l'arxiduc i el seu treball; possiblement es podria aplicar a Mallorca, però aquesta és una tasca que encara s'ha de fer.

